

ПРОДАВНІ КУЛЬТУРИ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ

Найтривалішим етапом культурного становлення людства є первісна культура, яка зародилась у кам'яний вік, близько 150 тис. рр. до н.е.

Сутнісними ознаками первісної культури є:

- привласнювальний тип господарства;
- синкретизм (нерозчленованість);
- гомогенність (однорідність);
- самодетермінація (самообумовленість);
- образно-чуттєве сприйняття світу (нездатність теоретизувати, узагальнювати);
- міфологічна свідомість, міфологічне пояснення світу;
- первинні релігійні уявлення існували у формі анімізму, тотемізму, фетишизму, магії; формою буття релігійних уявлень були ритуали й обряди

Виокремлюють кілька періодів первісної доби:

1. Кам'яний вік – найдовша епоха в історії людства, яка тривала від появи людини 150 тис. рр. до н. е. до початку поширення перших металів 3 тис. рр. до н. е. Кам'яний вік поділяється на три етапи, кожному з яких відповідає археологічний тип культури (має назву за місцем знайдення):

- палеоліт (давньокам'яний, 150 тис. рр. до н. е. – 10 тис. рр. до н. е.; мізинська та межиріцька культури);
- мезоліт (10 тис. рр. до н. е. – 6/5 тис. рр. до н. е.; деснянська культура та ін.);
- неоліт (6/5 тис. рр. до н. е. – 4 тис. рр. до н. е.; азовсько-дніпровська й буго-дністровська культури, культура лінійно-стрічкової та ямково-гребінцевої кераміки).

2. Мідний вік або енеоліт (4 – 3 тис. рр. до н. е.; ямна культура, середньостогівська культура, трипільська культура).

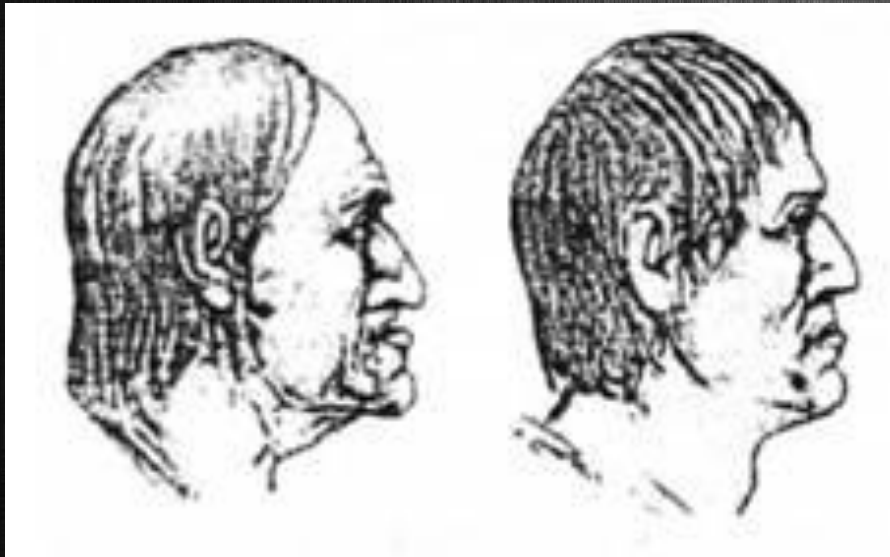

3. Бронзовий вік (3 тис. рр. до н. е. – 1 тис. рр. до н. е.; культура шнурової кераміки, зрубна культура)

4. Залізний вік (1 тис. рр. до н. е., кіммерійська культура, скіфська культура, сарматська культура, зарубинецька культура, черняхівська культура)

Існує також етнокультурна періодизація дохристиянської культури України:

- I. Дотрипільська доба (до V тис. до н. е.).**
- II. Трипільська доба (V – III тис. до н. е.).**
- III. Післятрипільська доба (II тис. до н. е.).**
- IV. Скіфо-сарматська доба (7 ст. до н. е. – 3 ст. н. е.).**
- V. Слов'янська (4 – 6 ст. н. е.).**
- VI. Доба Київської Русі (від 7 ст. н. е.).**

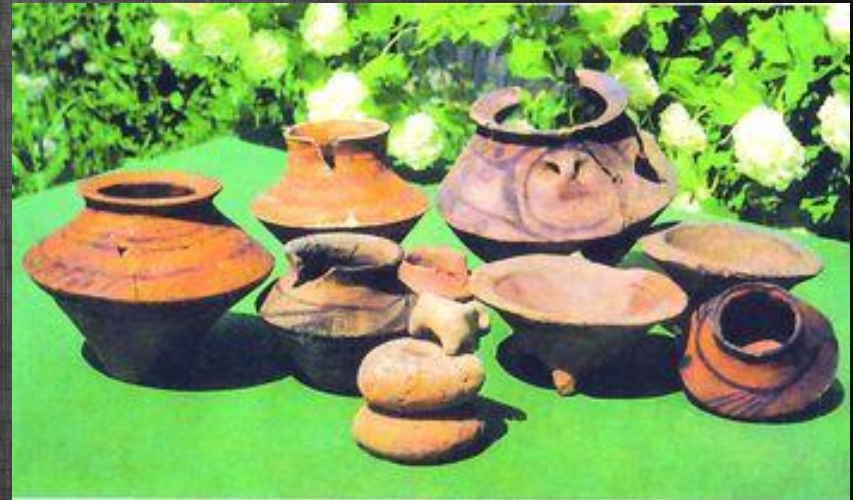

Реконструкція трипільського поселення Коломійщина I.

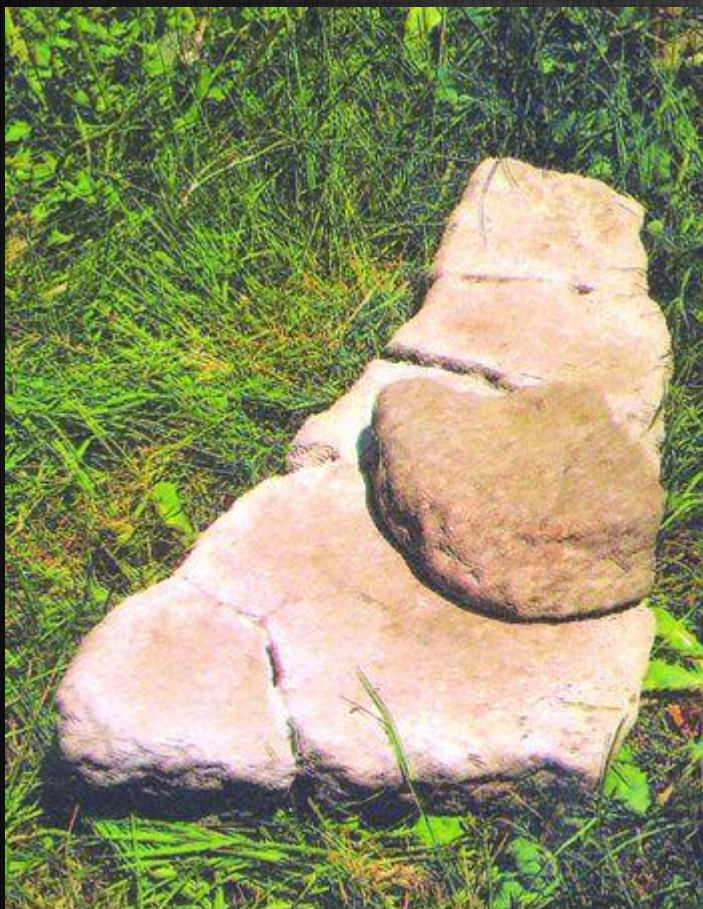
Трипільська культура — один з найбільш яскравих феноменів в енеоліті Південно-Східної Європи V — IV тис. до н.е. Пам'ятки, що її презентують, розташовані на великій території від румунської Мунтенії і Трансільванії до Дніпра з заходу на схід і від Північного Причорномор'я до Карпат з півдня на північ.

Перші пам'ятки трипільської культури були відкриті в західних областях України в середині XIX ст., але лише після розкопок В. Хвойкою.

Тальянки. Трипільський "сервіз".

Тальянки. Зернотерка з граніту.

На сьогодні нам відомо за даними розвідок і розкопок більш ніж тисячу поселень трипільської культури. Частина їх вивчена на досить великій площі, а деякі (наприклад Бернашівка, Коломийщина I, Чапаївка) розкопані цілком. Отримані дані дозволили визначити характер забудови поселень, відтворити вигляд давніх жител та їх інтер'єру й, нарешті, реконструювати історію цього давньоземлеробського населення.

КУЛЬТУРА ДОБИ БРОНЗИ

В епоху бронзи та заліза поліпилася обробка землі, що сприяло подальшому вдосконаленню виробництва. Люди дістали можливість вести господарство однією сім'єю, в розпорядженні якої залишалися всі надлишки виробленого.

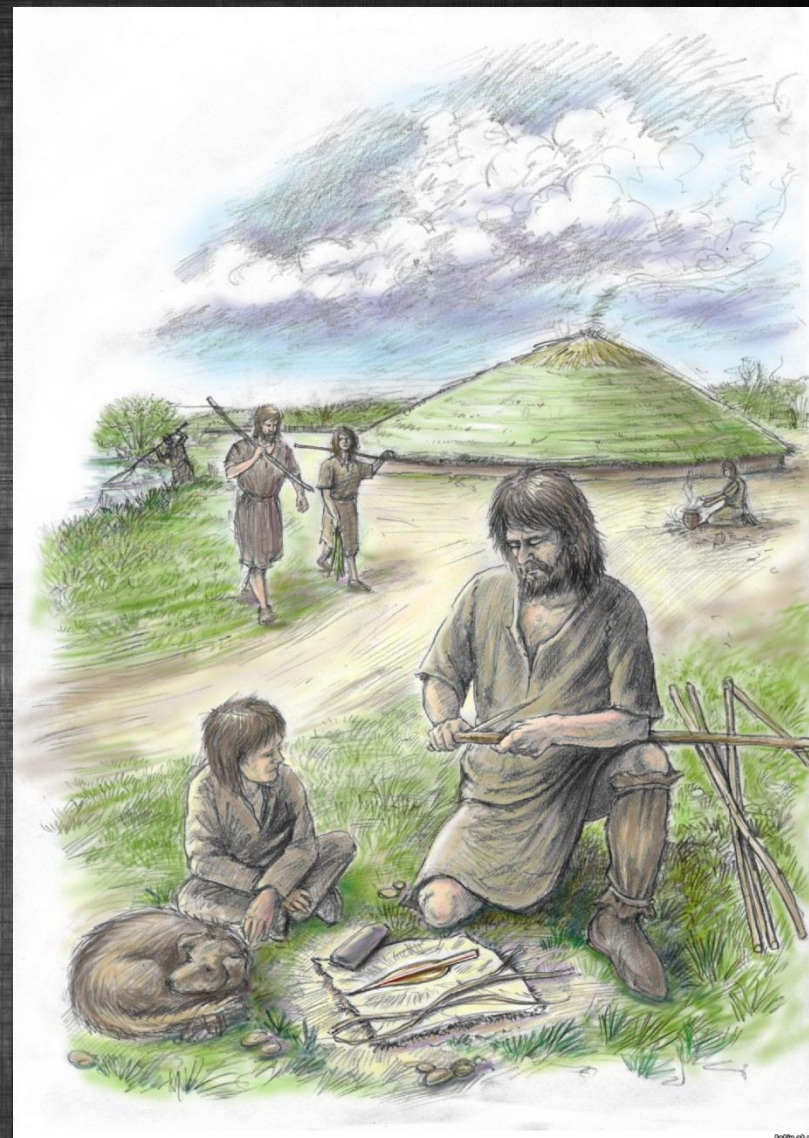

Зароджувалася приватна власність, майнова диференціація. Значно розширився обмін і контакти між окремими районами. Почалися війни за оволодіння худобою, орною землею, металом. З'явилися військові керівники, виник культ вождя. Особливе ставлення до вождя як до героя зберігалось після його смерті. Саме в епоху металу входять у звичай великі поховальні споруди – кургани. Розміри курганів, кількість і якість речей, якими їх заповнювали, свідчать про статус вмерлого в суспільстві. Багато курганів епохи бронзи вивчено на території України.

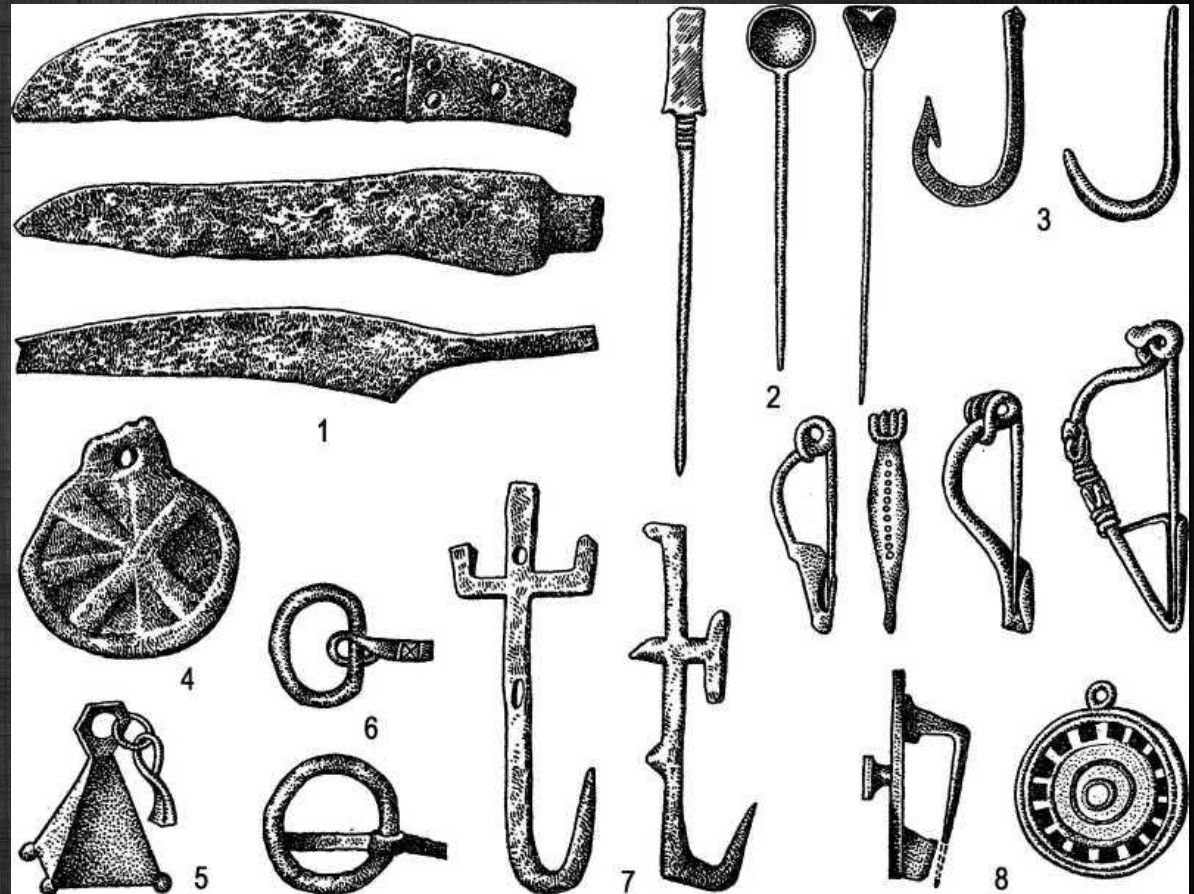

Обробка металу вимагала великої майстерності і спеціалізації, тому ливарна справа, як і гончарна, а пізніше ткацька, стає самостійною галуззю. Одним з основних видів творчості стала художня обробка металів. Досить швидко людина оволоділа різними її видами: кування, лиття, карбування, гравіювання по металу. Виготовлялися найрізноманітніші металеві прикраси: браслети, каблучки, сережки, підвіски, бляшки, які нашивалися на одяг, пояси, пряжки. Особлива увага приділялася зброї. З'являються дрібні литі скульптурні зображення. Зміни в суспільному ладі підкреслює така обставина: жіночі зображення зникають, головним стає чоловічий образ. Подальшого розвитку набрала мегалітична архітектура.

Для багатьох народів останній етап розвитку первісного ладу пов'язаний з появою заліза на початку I тисячоліття до н. е. Новий метал був міцнішим і значно поширенішим. Це дало змогу впроваджувати його у всі галузі виробництва, на відміну від бронзи, яку при виготовленні знарядь праці майже не використовували.

Особливості скіфо-сарматської культури

У скіфський період (7-2 ст. до н.е.) під іменем іраномовних племен скіфів, які населяли територію сучасної України, об'єднувалися численні місцеві племена. Від скіфів лишилися величезні кургани, в яких вони ховали своїх царів. Разом з померлим, у могилу клали зброю, ювелірні вироби, забитих коней і рабів. Скіфське мистецтво відіграло велику роль у формуванні слов'янської культури. Воно було одним з джерел слов'янської мистецької спадщини.

Скіфи використовували усі форми посуду трипільців, прикрашеного геометричним узором. Основою скіфського декоративного мистецтва є зображення тварин. Після скіфів лишилися великі кам'яні статуї з зображенням воїнів.

З початком грецької колонізації в Причорномор'ї (6 ст. до н.е.) великого впливу на скіфів мала антична культура, про що свідчать археологічні знахідки в Неаполі Скіфському біля сучасного Сімферополя. Традиції скіфського мистецтва продовжували сарматські племена. Продовжувалася традиції звіриного стилю в оздобленні посуду, з'являються композиції міфологічного змісту.

Сарматське суспільство перебувало на перехідному етапі від докласових відносин, а господарство в цілому мало риси їхніх кочових попередників. У військовій справі сармати відрізнялися від скіфів. Римський історик Тацит писав, що «коли вони з'являються кінними загонами, ніякий інший стрій їм не може чинити опору». В бою сармати користувалися арканами, довгими, ніж у скіфів, мечами й списами. Зброєю добре володіли й жінки.

КУЛЬТУРА ПІВНІЧНОЧОРНОМОРСЬ МІСТ-ДЕРЖАВ

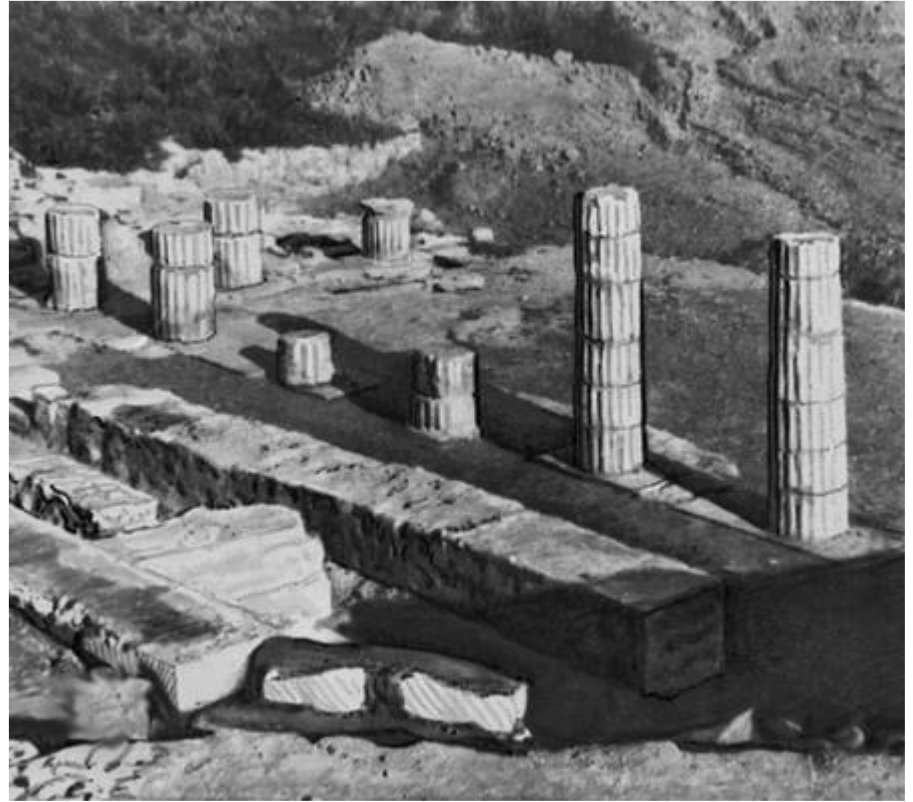
В сучасних умовах цивілізаційного розвитку суспільства актуальним питанням є відродження культурних цінностей духовної скарбниці українського народу, на історичних теренах якого важливе місце займала культура античних міст-держав, створених греками.

Античні міста-держави виникли в Північному Причорномор'ї у VII ст. до н. е., коли почалось активне розселення греків на узбережжі Середземного моря. Причинами грецької колонізації були різні фактори: демографічні, етнічні, військово-політичні, соціально-економічні: перенаселення грецьких міст; нестача придатної для обробітку землі; пошук нових джерел сировини і ринків збуту товарів; міжетнічні суперечки; соціальна і політична боротьба, яка змушувала до міграції тих, хто програв; військові напади лідійців і персів, які підштовхували греків до пошуку більш безпечних місць проживання.

Господарчою і політичною системою був поліс – своєрідна форма соціально-економічної та політичної організації суспільства у вигляді міста-держави. Найбільшими містами-державами у Північному Причорномор'ї були: Ольвія (близько села Парутино) – «щасливий Херсонес (Севастополь) – «півострів Пантікапей (Керч) – «рибний шлях Тіра (Білгород-Дністровський); Керкінітіда (Євпаторія) та інші. За формою правління міста-держави були республікою (демократичною або аристократичною) або монархією (Боспорське царство).

Велика увага в містах-державках приділялась вихованню та освіті. Пріоритетною була еллінська мова і писемність. У Херсонесі розмовляли на дорійській мові, а в більшості міст переважав іонійський діалект. Жителі міст і сіл вмiли писати, читати, знали грамоту, користувались кістяним паличками для писання. Діти демосу отримували початкову освіту. Крім початкових шкіл у Ольвії діяли гімназії, де вивчали риторику, філософію, геометрію, географію. Заможні громадяни отримували вищу освіту в Афінах і Олександрії.

Розвивалась література. Популярними були віршовані почесні епіграми, епітафії, ділова проза. Епіграми карбували на кам'яних стелях, або на постаментах для скульптур. В Борисфені на мармуровій плиті був написаний гімн на честь бога Ахілла. У діловій прозі перше місце займали декрети, закони, присяги, договори, накази, складені переважно за грецькою формою. Найбільше їх знайдено в Ольвії. Було поширене листування на уламках кераміки, свинцевих пластинах. Такі листи знайдено в Березані, Ольвії, Керкінітіді.

Великого значення надавали фізичному вихованню. Займались різними видами спорту, такими як: біг, метання диску, списа, м'яча, плавання, кулачні бої, кінні змагання, стрільба з лука. Переможців змагань нагороджували амфорами. В Ольвії один з лучників пустив стрілу на 521,7 метрів, що свідчить про значні досягнення жителів античних міст-держав у спорті. Розвивалась наука: історія (Сіріск), філософія (Борисфеніт, Боспорський), медицина. Використовували різні медичні інструменти з бронзи, срібла, кістки (пінцети, гачки, зонди, голки, ложечки та ін.). Лікарі вміли лікувати рани, опіки, різні хвороби, здійснювали хірургічні операції, лікували за допомогою сну, гіпнозу і грязі .

Була добре розвинена архітектура. Місто мало чітко сплановану забудову. У центрі знаходилась головна площа – агора, навколо неї розташовувались адміністративні споруди, гімназії, крамниці. До агори примикали культові споруди – храми, вівтарі. Місто оточувалось оборонними стінами з баштами. Застосовували прямокутне планування міст, будинки об'єднувались в квартали, вулиці перетинались під прямим кутом. Дороги мостили каменем, вздовж яких були керамічні водогони . В Пантікапеї були 1-2-поверхові будинки, на вузькі вулиці будинки виходили глухими стінами. Над містом був акрополь.

Характерні риси зарубинецької та черняхівської культур

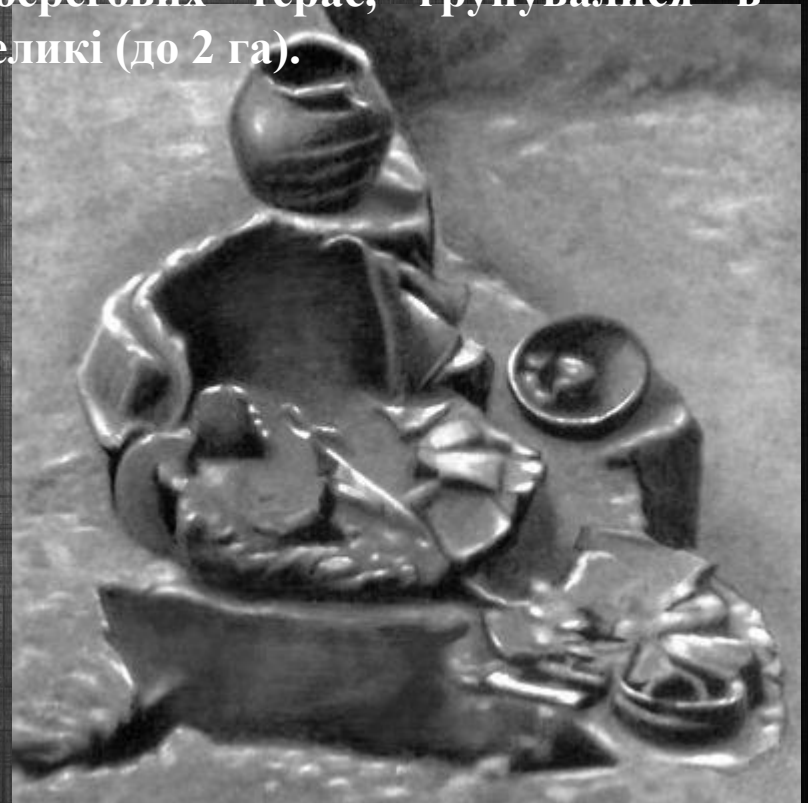

На схід від пшеворського ареалу в районах Полісся і Середнього Подніпровця розповсюджені старожитності зарубинецької культури. Вони стали відомими після відкриття і розкопок В.Хвойкою біля с. Зарубинці на Київщині 1899 р. ґрунтового могильника з трупоспаленнями. Нині відомо близько 500 поселень і 1 тис. поховань зарубинецької культури. Виділяють п'ять її локальних варіантів: середньодніпровський, поліський, верхньодніпровський, південнобузький і деснянський.

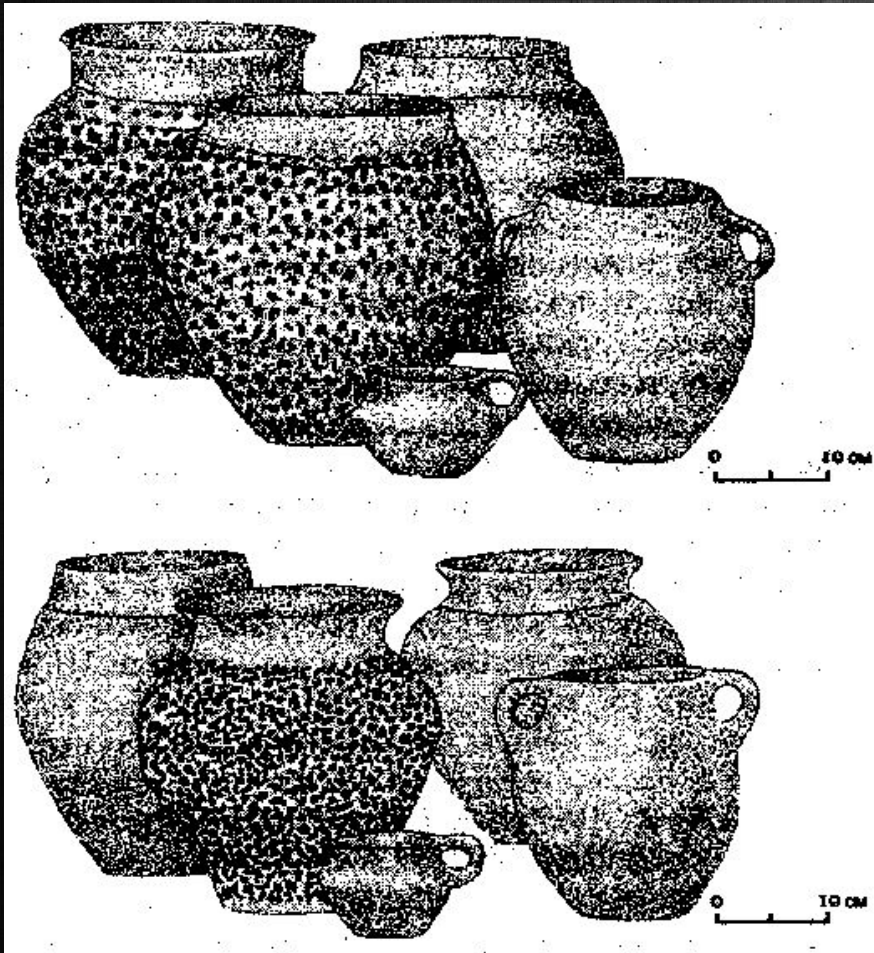

Зарубинецька культура — нове історико-культурне явище, етнічна інтерпретація якого пов'язана з певними труднощами: у писемних джерелах ці племена не описані, тому важко визначити, чи належала зарубинецька культура відомому племені й чи далеко простягалась на схід слов'янська територія. Поширення північно-західних елементів у першій чверті I тис.н.е. (насамперед пшеворських) засвідчує, що східна межа розселення венедів сягає Подніпров'я значно пізніше, ніж зарубинецькі пам'ятки з'являються на цій території. Зарубинецькі поселення, розташовані по краях берегових терас, групувалися в кількості 10—15. Розміри поселень невеликі (до 2 га).

В Подніпров'ї поселення мали оборонні споруди — земляні вали. Житла трохи заглиблені, квадратної форми, з каркасноглинобитними стінами, вогнищем у центральній частині. У Верхньому Подніпров'ї будували наземні житла зі стовбовою конструкцією. На Прип'яті відомі напівземлянки з дерев'яною обшивкою стін. Біля жител споруджувались і ями-погреби. Житла належали невеликій родині з самостійним господарством. Поширеним був обряд групоспалення (ямні й урнові). Поховальний інвентар небагатий і одноманітний (кераміка, предмети особистого вжитку, прикраси).

Черняхівська культура — це своєрідний місцевий варіант провінційно-римської культури, субстратом якої були пізньоскіфська культура Нижнього Подніпров'я, пізньозарубинецька, пшеворська, гето-дакійська культури.

Черняхівські поселення відрізняються від поселень попередньої доби топографією і розмірами, характером планування. З-поміж них трапляються достатньо великі поселення, довжиною 1,5 — 2 км. Зазвичай, вони розташовувалися вдалині від берегових терас, у глибині плато, на схилах ярів, поблизу чорноземів і луків. На поселеннях відкривають рештки різнотипних жител — наземних, одно- і двокамерних, з глинобитними стінами; заглиблених.

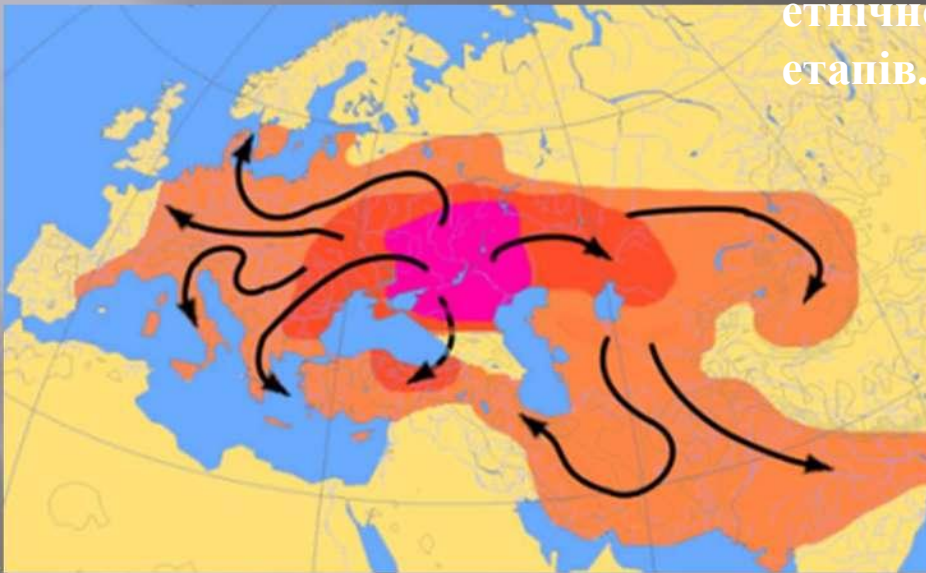
Поблизу розміщувалися господарські споруди (повітки, ями, погребі), виробничі комплекси (гончарні горни, заліоплавильні печі, різноманітні майстерні). Черняхівські поселення не мали жодних укріплень. Могильники були зазвичай великі, біритуальні — з обрядами інгумації та кремації.

Проблеми етногенезу давніх слов'ян

Питання про походження слов'ян дотепер залишається дискусійним. Найбільш поширеною на сьогодні є думка про те, що формування слов'ян як окремої етнічної спільноти відбувалося в кілька етапів.

Процес етногенезу давніх слов'ян характеризується низкою важливих ознак: Насамперед - це наявність певної території, яку займає даний етнос, з обов'язковим урахуванням того, що в майбутньому ареал розселення тих чи інших племен обов'язково змінюватиметься.

По-друге - це наявність певної загальнослов'янської культури, що забезпечувала функціонування цих племен як повноцінної етнічної системи.

По-третє - це існування праслов'янської мови, без якої процес згуртування слов'янських племен та виникнення єдиного етносу був неможливий.

І нарешті - досягнення цією етнічною спільнотою необхідного рівня самосвідомості, яка сприяла формуванню системи загальнослов'янських цінностей. Ознакою досягнення саме такого рівня самосвідомості була поява у джерелах відповідного етноніма - "слов'яни".

Передслов'янський етап охоплює другу половину II— I тис. до н. е. Тоді в Центральній і Східній Європі сформувалось декілька споріднених архіологічних культур, у яких існував ряд елементів, що пізніше (стали характерними для культури слов'ян. Першою з цих культур треба назвати тшинецько-комарівську етнічну спільноту, яка, на думку багатьох дослідників, була праслов'янською - попередницею східних і західних слов'ян.

Давньослов'янський етап пов'язаний з тим, що в останні століття I тис. до н. е. і в перші століття нашої ери ми вже бачимо виразні археологічні культури давніх слов'ян, у тому числі і предків українського народу. Близько II ст. до н. е. під тиском сарматів відбувся частковий відхід лісостепового населення з півдня на північ і колонізація ним лісової зони між річками Десни, Сейму і Сожу. Це призвело до виникнення заруби-нецької культури, яку дослідники визнають як безперечно слов'янську.

Склавени

Склавени займали територію між Дністром на сході, та, імовірно, басейном Тиси на заході. Ця територія накладається на ареал археологічної культури празької кераміки і включає в себе Чехію, Моравію, Словаччину, Угорщину, Румунію, більшу частину Молдови, правобережну лісостепову частину України та українське [Полісся](#), частину Сербії (Воєводину), можливо, частини Хорватії, Словенії та Австрії. Склавинам належить головна заслуга у колонізації слов'янами Балканського півострова наприкінці VI - першої половині VII ст.

Анти

Анти - назва східнослов'янських племен III-VII ст. Вони займали територію між Дністром, Дніпром і на схід від Дніпра. Основні відомості про антив містяться у працях візантійського історика Прокопія Кесарійського і готського історика Йордана. Анти заснували перше слов'янське [державницьке](#) об'єднання - Антське царство (IV-VII ст.). Вони мали спадкову царську [владу](#). Головним заняттям антив було землеробство, яке досягло досить високого рівня. Дехто з істориків вважає антив прямими предками українців.

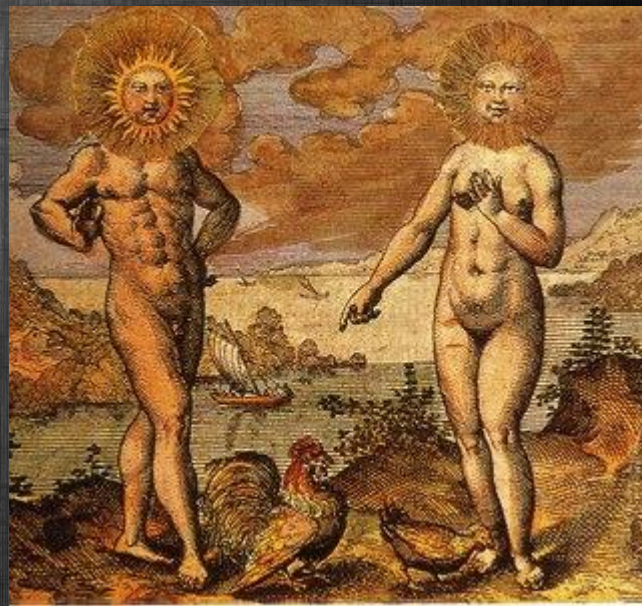
Релігійні вірування та міфологія давніх слов'я

Серцевиною культури стародавніх слов'ян, як і культури будь-якого народу є світогляд. Уяву про світогляд стародавніх слов'ян дають їхні релігійні вірування та міфологія.

Дослідники стародавньої культури відзначають, що первісні релігійні вірування мали характер практичний, домашній і господарський, необхідний людині на кожному кроці життя. Людина прагнула бути в єдності і найкращих стосунках з природою, оскільки вона на кожному кроці переконувалась у своїй залежності від неї. Тому в первісних релігіях відображено шанобливе ставлення людини до навколишнього середовища – перш за все до сонця, води, землі, дерев і т.д., а особливо до тварин і птахів.

Ранні релігійні вірування майже всіх народів Землі у своєму розвитку, крім анімізму, пройшли такі стадії: фетишизм, магія, тотемізм, землеробські культури, шаманство.

Фетишизм – віра в надприродні властивості різних предметів або об'єктів. Фетиші, як правило матеріальні предмети, яким приписуються надприродні властивості. У східних слов'ян це – стріла, плуг, чаша, пізніше – меч.

Магія (буквально - чаклунство) віра в існування надприродних засобів впливу на природу і людину. Існує багато різновидів магії: виробнича, лікувальна, землеробська, рибальська, військова тощо. У стародавніх слов'ян – це ворожбитство, замовляння, заклинання та ін..

Тотемізм – віра в те, що людина має родинні зв'язки з певним видом тварин. Тотем вважався покровителем роду, його шанували і забороняли вбивати. Пізніше родинних зв'язків стали шукати з рослинами, явищами природи (вітром, снігом, дощем, сонцем, зорями і т.д.).

Землеробські культури – це поклоніння богам-покровителям землеробства, тваринництва та інших господарських занять. Особливо шанувалися богині, що впливали на родючість полів, розвиток рослинного і тваринного світу.

Шаманство – це віра в методи екстатичного спілкування з надприродними силами спеціально визначених для цього осіб. Вірили, що дух (злий чи добрий) може вселитися в шамана і чинити певні дії. Шаманам приписувалась здатність передбачення, узнавання, супроводжувати померлого у підземному світі, впливу на докiлля, забезпечення успіху для роду, його захист від різних незгод. Шамани – прообраз штатних служителів культу в розвинених релігіях.

Всі ці форми раних релігійних вірувань були властиві релігії і міфологічному світоглядові стародавніх слов'ян. З допомогою раних форм релігійних вірувань люди вчилиь узагальнювати свій життєвий досвід, розвивати уяву про навколишній світ, шукати першопричину буття. Так у стародавніх слов'ян склалася уява про богів і першооснову світу, про походження життя.

